

Przegląd teorii psychologicznych wyznaczników preferencji politycznych¹

Mechanizmy psychologiczne leżące u podstaw preferencji politycznych stanowią jeden z centralnych problemów poruszanych przez psychologię polityczną. Psychologia polityczna jest dyscypliną naukową, która powstała dzięki współpracy pomiędzy psychologią, socjologią, antropologią, ekonomią, prawem, historią i naukami politycznymi. Ważne jest podkreślenie dokonanego przez Hansa Eysencka w swej pracy „The psychology of politics” (1954) rozróżnienia pomiędzy psychologią polityczną, a psychologią polityki. Eysenck uważa, że psychologia nie staje się polityczna poprzez wykorzystanie jej do wyjaśniania zjawisk polityki. Psychologia polityki stanowi jego zdaniem wynik zastosowania metod i teorii z obszaru psychologii do badania polityki. Psychologia polityki w ujęciu Eysencka nie jest interdyscyplinarną dziedziną wiedzy, jaką jest psychologia polityczna, a jej główną zasadą jest „ahistoryczność” w wyjaśnianiu zjawisk politycznych.

McGuire (za: Skarżyńska, 1999) wyodrębnił w swej analizie trzy okresy rozwoju psychologii politycznej, które nazwał erami. Lata czterdzieste i pięćdziesiąte określił jako erę osobowości i kultury. W tym okresie zajmowano się głównie osobowościowymi uwarunkowaniami zachowań i orientacji politycznych. Lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte stanowią erę, w której dominowała problematyka postaw i zachowań wyborczych. Lata osiemdziesiąte i dziewięćdziesiąte to okres zajmowania się procesami poznawczymi i wyborami politycznymi jednostki. W tym czasie zaczęła się rozwijać psychologia polityczna jako dyscyplina naukowa w Polsce. Główny obszar badań dotyczył psychologicznych konsekwencji zmian systemowych.

Artykuł ten stanowi próbę przeglądu psychologicznych koncepcji tłumaczących preferencje polityczne. Problem mechanizmów stojących za określonymi preferencjami wyborczymi jest jednym z najbardziej ważkich zagadnień poruszanych przez psychologię polityczną. W krajach demokratycznych, w których władza pochodzi

¹ Artykuł napisano na podstawie danych zawartych w przygotowanej rozprawie doktorskiej pod kierunkiem prof. dr hab. Bogdana Wojciszke „Polityczne poglądy Polaków: lewicowość – prawicowość i pragmatyzm – fundamentalizm”.

z wyborów, preferencje wyborcze decydujących o tym, kto stanowi władzę, są przedmiotem zainteresowania nie tylko liderów poszczególnych partii politycznych sprawujących, bądź chcących sprawować władzę, ale i ogółu społeczeństwa. Mechanizmy psychologiczne stojące za preferencjami politycznymi stanowią przedmiot badań psychologii politycznej od samego początku jej istnienia.

Koncepcje dotyczące preferencji politycznych opierają się na dwóch podstawowych założeniach:

- polityczne preferencje są traktowane jako stałe w czasie;
- jednostka ma psychiczne predyspozycje do przyjmowania określonych poglądów politycznych.

Założenie pierwsze opiera się na tezie, że człowiek ma preferencje do posiadania określonych poglądów politycznych. Nie zawsze są one uświadamiane². Określone warunki socjoekonomiczne aktywizują typowe dla danej jednostki postawy polityczne. Założenie drugie upatruje źródeł preferencji politycznych w predyspozycjach psychologicznych.

1. Autorytaryzm

W latach trzydziestych wokół Instytutu Badań Społecznych we Frankfurcie skupiła się grupa badaczy, która sformułowała koncepcję osobowości autorytarnej. Adorno Frenkel-Brunswik, Levinson, Sanford (1950) rozpoczęli pracę od badania czynników osobowościowych odpowiedzialnych za antysemityzm, etnocentryzm, autorytaryzm i faszyzm. Badacze wyróżnili zespół czynników składających się na autorytaryzm:

- konwencjonalizm – potrzebę przestrzegania wartości typowych dla sfery średniej,
- autorytarna agresja – wrogie nastawienie, przejawiające się w potępieniu, odrzucaniu i karceniu osób łamiących konwencjonalne wartości,
- antyintratepcja – niechęć do analizy stanów psychicznych, zarówno swoich jak i innych ludzi,
- wiara w siłę i twardość (*thoughtness*),
- potępienie słabości,
- przesądność i stereotypowość – myślenie magiczne, wiarę w siły mistyczne i nadprzyrodzone,
- destruktywizm i cynizm,
- przekonanie, że świat jest wrogi i niebezpieczny.

² Teoria osobowości autorytarnej Adorno i jego współpracowników (Adorno i in., 1950) czy polaryzacji afektywnej Tomkinsa (cyt. za: Jakubowska, 1999) określa preferencje polityczne jako nieuświadamiane. Teorie poznawcze (teoria dogmatyzmu Rokeacha (1960)) i teorie behawioralno-poznawcze (teoria umysłowości miękkiej – twardej Eysencka (Eysenck, 1956; Eysenck, Eysenck, 1996)) określają je jako latentne. Teorie te omówione zostały w tym artykule.

Koncepcja autorytaryzmu w ujęciu Adorno jest wynikiem połączenia psychoanalizy i – typowego dla amerykańskiej psychologii lat czterdziestych – podejścia empirycznego. Już w 1954 roku Christie i Jahoda opublikowali krytyczną recenzję dzieła Adorno i jego współpracowników. Swój punkt widzenia przedstawili w niej najbardziej znani wówczas socjologowie i psychologowie amerykańscy. Cztery lata później Christie i Cook opublikowali przewodnik po literaturze dotyczącej psychologii autorytaryzmu (por. Koralewicz, 1990; Korzeniowski, 1999a).

Pojęcie autorytaryzmu z biegiem czasu zaczęło obejmować sposób widzenia i wartościowania świata, postaw i przekonań. Zaczęto odnosić je zarówno do osobowości, jak i kultury czy struktury społecznej. Subiektywna ze swej natury percepcja rzeczywistości społecznej przez jednostkę wynika z posiadania określonych schematów poznawczych³, postaw czy przekonań, które swoje źródło mają w otoczeniu zewnętrznym, zawierającym określone wzorce kulturowe. Adorno konceptualizował pojęcie autorytaryzmu korzystając z teorii psychoanalitycznej, podkreślając rolę dziecięcych doświadczeń związanych z surową dyscypliną rodzicielską oraz dostosowaniem do sztywnych społecznych zasad, co miało chronić przed lękiem oraz służyć wyparciu agresji. Należy podkreślić, iż Adorno badał jedynie osobowość jednostek autorytarnych o poglądach prawicowych. Bardzo szybko pojawiły się różnice w rozumieniu tego pojęcia. Jedni badacze traktowali autorytaryzm jako postawę, inni – jako typ osobowości. Koralewicz podaje w swej pracy różne definicje autorytaryzmu (Koralewicz, 1990). Według Aronsona (2001, s. 313): „Osobowość autorytarna posiada następujące cechy: zazwyczaj ma sztywne poglądy, uznaje konwencjonalne wartości, nie toleruje słabości (ani u siebie, ani u innych), przejawia silną skłonność do karania, jest podejrzliwa i wreszcie – ma niezwyklej respekt dla władzy”. Gabennesch (1972, s. 864) z kolei twierdzi, że: „Autorytaryzm to bezrefleksyjny konformizm w stosunku do zewnętrznych autorytetów, sztywna konwencjonalność i obmowa bliźnich”. Miller (Miller i in., 1981, s. 179) definiuje zaś autorytaryzm w następujący sposób: „Pojęcie to dotyczy orientacji w kierunku autorytetu i tolerancji na odmiennosc i wieloznaczność. Na jednym końcu znajduje się bezrefleksyjny konformizm w stosunku do autorytetów, sztywna konwencjonalność i nietolerancja, na drugim – widzenie świata naznaczonego otwartością umysłu i takim sensem rzeczywistości społecznej, która jest względna i zmieniająca się, a nie absolutna”.

Jedną z osób, która podjęła się kontynuacji badań nad autorytaryzmem był Bob Altemeyer, zwolennik modelu społecznego uczenia się⁴. Altemeyer (cyt. za: Feather, 1996) zdefiniował prawicowy autorytaryzm, który określił jako syndrom, czy też strukturę cech osobowości obejmujących autorytarne posłuszeństwo, autorytarną

³ Schematy poznawcze stanowią organizację uprzednich doświadczeń związanych z jakimś rodzajem zdarzeń, osób, czy obiektów (za: Lewicka, Wojciszke, 2002; s. 28).

⁴ Zgodnie z teorią społecznego uczenia się (Social Learning Theory) Alberta Bandury uczenie się społecznych zachowań następuje poprzez obserwację i naśladowanie innych (za: Aronson E., Wilson T. D., Akert R. M., 1997, s. 685).

agresję oraz konwencjonalizm. Mimo, że w tym ujęciu struktura osobowości określana jest w kategoriach społecznego uczenia się, Altemeyer nie udowodnił, jak podaje Smith (1997), że społeczne uczenie trafniej opisuje mechanizm autorytaryzmu, aniżeli podejście psychoanalityczne.

Altemeyer autorytarne posłuszeństwo zdefiniował jako „wysoki stopień posłuszeństwa autorytetom, które są spostrzegane jako ustanowione i usankcjonowane w społeczeństwie, w którym dana jednostka żyje” (Altemeyer, 1981; s. 2). Autorytarną agresję zdefiniował jako „ogólną agresywność skierowaną przeciwko różnym osobom, która jest spostrzegana jako usankcjonowana przez ustanowione autorytety” (Altemeyer, 1981; s. 2). Konwencjonalizm został ujęty jako „wysoki stopień stosowania się do społecznych zasad, postrzeganych jako ustanowione przez autorytet i – jednocześnie – zaaprobowanych przez społeczeństwo” (Altemeyer, 1981; s. 2). Autorytaryzm w rozumieniu Altemeyera to ogólna dyspozycja do posłuszeństwa ustanowionemu autorytetowi, kontrolowanie zachowania poprzez karanie oraz akceptowanie i angażowanie się w obronę tradycyjnych norm społecznych. Badał on autorytaryzm w różnych kontekstach, przy użyciu skonstruowanej przez siebie skali (Right – Wing Authoritarianism Scale RWA Scale) (por. Korzeniowski, 1999a).

Bez względu na to, czy autorytaryzm definiujemy z punktu widzenia teorii psychoanalitycznej, czy teorii społecznego uczenia się, łączy się on z wartościami. Jednostki o osobowości autorytarnej uznają wartości związane z konformizmem, bezpieczeństwem i tradycją, odrzucając jednocześnie wartości liberalne, pragmatyczne czy hedonistyczne. Rohan i Zauna (cyt. za: Feather, 1996) dowiedli, iż osoby o wysokim poziomie autorytaryzmu, w porównaniu z osobami o niskim poziomie autorytaryzmu, w większym stopniu akcentują wartości, które wyrażają konformizm, tradycję, bezpieczeństwo, siłę i życzliwość, a mniejsze znaczenie przypisują wartościom związanym z samosterowaniem, stymulacją i uniwersalizmem. Analitycy podkreślają, że konformizm i konwencjonalność stanowią centralne cechy syndromu autorytaryzmu. Bardziej psychodynamiczne interpretacje autorytaryzmu wskazują na rolę zagrożenia poczucia i spostrzegania świata o osobowości autorytarnej (Doty, Peterson i Winter, 1991). Osoby o takiej osobowości są bardziej skłonne do karania w różny sposób. Postrzegają przestępstwa i wykroczenia jako bardziej poważne; są bardziej skłonni do karania łamiących prawo. Christie (cyt. za: Feather, 1996) podkreśla korelację pomiędzy autorytaryzmem i skłonnością do karania, wskazując jednocześnie, że relacja ta może być uzależniona od różnych zmiennych: wagi przestępstwa, statusu społecznego przestępcy czy okoliczności łagodzących. Reakcja jednostek o osobowości autorytarnej na przestępstwo zależy również od tego, czy przestępca należy do tej samej grupy, do której należy jednostka autorytarna. Osoby o podobnym typie osobowości są bardziej skłonne do karania członków innych grup, niż własnej.

Ponadto jednostki o osobowości autorytarnej postrzegają siebie jako lepszą moralnie część społeczeństwa; popierają konserwatywne i tradycyjne wartości. Adorno

(Adorno i in., 1950) opisał autorytaryzm jako właściwość jednostek, które zaprzeczają, że mogą popełnić akt przeciwko własnym moralnym przekonaniom. Akt taki spostrzegany jest jako alienujący ego: „ego – alien „. Badacz ten stwierdził ponadto, że zarówno uprzedzenia jak i poparcie dla ideologii faszystowskiej zależne jest od charakterystyki jednostki oraz jej rodziny. Uczni z Berkeley uważali, że frustracje z okresu dzieciństwa są rezultatem surowej dyscypliny ze strony rodziców i że kanalizowane są one w różne formy agresji, skierowanej przeciwko mniejszościom i innym „outsiderom”.

Jeżeli nawet nie akceptuje się psychoanalitycznego wyjaśnienia autorytaryzmu, przyznać należy, że „The Authoritarian Personality” dostarcza bogatego materiału do dalszej eksploracji. Możemy wyróżnić trzy okresy w badaniach dotyczących autorytaryzmu. W latach 1950–1960 badacze zajmowali się relacją pomiędzy autorytaryzmem, a sztywnością myślenia, oraz poczuciem zagrożenia społecznego. Mimo spadku naukowego zainteresowania autorytaryzmem w latach 1970–1980, ostatnie publikacje z zakresu psychologii społecznej i psychologii osobowości sugerują, że autorytaryzm jest związany z rozumieniem postaw wobec takich aktualnych kwestii spornych jak AIDS, przemoc wobec kobiet, feminizm, sukces i porażka aktualnych liderów politycznych (Feather, 1993; Peterson, Smirles, Wentworth, 1997).

Autorytaryzm a Wielka Piątka

Współcześni psychologowie osobowości postulują istnienie pięciu nadrzędnych kategorii, pozwalających na upowszechnienie i uporządkowanie znaczenia 18 000 słów w języku angielskim opisujących osobowość (Peterson, Smirles, Wentworth, 1997). Costa i McCrae’a (cyt. za: Strelau, 2000) prowadząc wieloletnie badania za pomocą Kwestionariusza Osobowości NEO wyodrębnili pięć czynników nazwanych przez nich „Wielką Piątką” (*The Big Five*). Czynniki te, to:

1. neurotyzm (*neuroticism*), na który składa się lęk, agresywna wrogość, depresja, impulsywność, nadwrażliwość i nieśmiałość;
 2. ekstrawersja (*extraversion*) obejmująca towarzyskość, serdeczność, asertywność, aktywność, poszukiwanie doznań, emocjonalność pozytywna;
 3. otwartość na doświadczenia (*openness to experience*) to wyobraźnia, etetyka, uczucia, działanie, idee, wartości;
 4. ugodność (*agreeableness*) zawiera zaufanie, prostolinijność, altruizm, ustępliwość, skromność, skłonność do rozczulania;
 5. sumienność (*conscientiousness*) związana jest z kompetencją, skłonnością do porządku, obowiązkowością, dążeniem do osiągnięć, samodyscypliną i rozwagą.
- Costa i McCrae określili te czynniki symbolami NEOAC.

Otwartość na doświadczenie negatywnie koreluje z autorytaryzmem. Ponadto autorytaryzm wiąże się z „zamkniętym umysłem” („closed-mind”), z brakiem zain-

teresowania dla jakichkolwiek intelektualnych poszukiwań (por. Adorno i in., 1950; Rokeach, 1960). Autorytaryzm wiąże się także dodatnio z sumiennością. Jednostki o dużym natężeniu tego czynnika są generalnie dobrze socjalizowane przez rodziców. Wyniki badań nie wskazują na jakąkolwiek korelację autorytaryzmu z neurotyzmem. Osoby o wysokim poziomie autorytaryzmu bardzo często charakteryzują się prawicowymi poglądami (Peterson, Smirles, Wentworth, 1997). Adorno i jego współpracownicy podkreślali, że autorytaryzm jest wynikiem procesu socjalizacji. Brak miłości, władzy i karzący ojciec powodują, że dziecko tłumi i projektuje agresję. U podstaw autorytaryzmu w tym ujęciu leży afekt (Adorno i in., 1950).

Koralewicz (1990) proponuje rozpatrywać autorytaryzm w kategoriach poznawczych. Pojęcie autorytaryzmu określa zespół reguł porządkowania i przetwarzania informacji, warunkujący proces wartościowania i postrzegania rzeczywistości społecznej. Potwierdzają to badania wspomnianego już Altemeyera (cyt. za: Feather, 1996), który empirycznie dowiódł, iż największą moc dyskryminacyjną posiadała autorytarna agresja, autorytarne podporządkowanie i konwencjonalizm. Czynniki te nawiązują do hierarchicznej organizacji rzeczywistości społecznej.

Lipset (1960) wysunął hipotezę, że poziom autorytaryzmu uzależniony jest od wykształcenia. Im większy poziom wykształcenia, tym mniejsze nasilenie tendencji autorytarnych. Również Adorno w swych prekursorskich badaniach stwierdził ujemną korelację pomiędzy poziomem autorytaryzmu, a poziomem ilorazu inteligencji, mierzonych różnymi testami, służącymi do pomiaru poziomu inteligencji i umiejętności poznawczych⁵. Dane te skłaniają do przyjęcia poznawczego źródła autorytaryzmu. Ciekawe wyniki uzyskała Koralewicz (1987, 1990) wyróżniając dwa rodzaje autorytaryzmu: robotniczy i inteligentki. Autorytaryzm robotniczy ma źródła poznawcze. Wiąże się z niskim poziomem wykształcenia, własnego oraz środowiska, w którym miała miejsce socjalizacja. Autorytaryzm inteligencji oparty jest natomiast na lęku. Wyniki te można tłumaczyć tym, że wyższy poziom wykształcenia sprzyja lepszemu zrozumieniu konsekwencji transformacji ustrojowej. Rodzące się obawy mogą rodzić większy lęk, a ten – w konsekwencji – prowadzić do autorytaryzmu.

Autorytaryzm a konserwatyizm polityczny

Autorytaryzm koreluje pozytywnie z konserwatyzmem, negatywnie – z liberalizmem. Badania Petersona, Smirlesa i Wentwortha (1997) wykazały, że autorytaryzm pozytywnie koreluje z konserwatyzmem oraz z poparciem dla I wojny w Zatoce Perskiej, zadowoleniem z upadku komunizmu, amerykańskiej interwencji za granicą, poparciem dla rządów Ronalda Regana i Georga Busha – ojca, zimnej wojny czy walki z narkotykami. Negatywna korelacja dotyczyła występowania zdarzeń okre-

⁵ Korelacja z wynikami stanfordzkiego testu Bineta była najsilniejsza i wynosiła 0,48.

ślonych jako lewicowe, czyli walka o prawa jednostki, prawa homoseksualistów, równouprawnienie kobiet, walka z przemocą w stosunku do lecznic aborcyjnych, walka z AIDS czy ochrona środowiska.

Jednostki o wysokim poziomie autorytaryzmu nie są zainteresowane polityką i nie zajmują się nią. Osoby o takim poziomie autorytaryzmu aktywne zainteresowanie wykazują jedynie uczestnicząc w walce przeciw dostępności aborcji. Rodzice o wysokim poziomie autorytaryzmu wychowują dzieci o takim samym jego natężeniu (Peterson, Smirles i Wentworth, 1997). Potwierdza to hipotezę Adorno (Adorno i in., 1950), iż korzenie autorytaryzmu tkwią w domu. Dom rodzinny uczy dzieci myślenia w prosty, biało – czarny sposób, który wiąże się z autorytaryzmem. Ciekawym wynikiem uzyskanym przez Petersona, Smirlesa i Wentwortha (1997) jest to, iż dzieci o wysokiej aktywności społecznej w szkole średniej cechuje niski poziom autorytaryzmu. Wysoki poziom autorytaryzmu wiąże się natomiast z wysokim poziomem odpowiedzialności.

Autorytaryzm a poczucie zagrożenia

Wiele teorii sugeruje, że istotną rolę w przypadku autorytaryzmu odgrywa poczucie zagrożenia. Fromm (1966) wyjaśniał rozpowszechnianie się faszyzmu jako rezultat zagrażających warunków społeczno-ekonomicznych, co powodowało u ludzi poczucie bezsilności. Prowadziło to do „ucieczki od wolności” oraz podporządkowywania się autorytetom. Lipset (1960) z kolei zaproponował teorię na gruncie której wyjaśniał wysoki poziom autorytaryzmu zaobserwowany wśród robotników jako reakcje na stosunkowo wysoki poziom życia klasy średniej.

W latach 1978–1987 Doty, Petersona i Wintera przeprowadzili badania na populacji amerykańskiej. Analizie poddano główne składniki autorytaryzmu: cynizm, destruktywność, wiarę w zabobony i przesady, posłuszeństwo autorytetom, anty – intrapercepcję, autorytarny sadyzm, a także agresję seksualną, konwencjonalizm i uprzedzenia wobec mniejszości. Rezultaty obu badań potwierdziły teorię Fromma (1966) o związku pomiędzy poczuciem zagrożenia, a autorytaryzmem.

Autorytaryzm a potrzeba osiągnięć

Feather (1993) przeprowadził badania nad związkiem autorytaryzmu z ogólną postawą zorientowaną na wysokie osiągnięcia. Badania te dotyczyły także ogólnej reakcji na zwycięstwo lub porażkę głównych działaczy politycznych w Australii. Wyniki badań, zdaniem Feathera, możemy odnieść także do innych kultur. Wiele z nich wskazuje na głęboki konflikt pomiędzy wartościami odnoszącymi się do odnoszenia sukcesu, a tymi, które nawiązują do autorytetu i równości. Przekonania

i postawy występujące w kulturze mogą obciążać reakcje w taki sposób, że konflikt ten może być rozwiązany w odniesieniu do dominujących wartości. Niektóre wartości ważne dla jednostek o osobowości autorytarnej i jednostek o poglądach prawicowych powinny być takie same; szczególnie te, które dotyczą poszanowania dla autorytetu i dostosowania się do tradycji. Mniejszy nacisk kładą natomiast na te wartości, które są związane ze społecznym egalitaryzmem. Osoby o orientacji autorytarnej preferują polityków o poglądach prawicowych i mają negatywną postawę wobec polityków z frakcji lewicowych (Feather, 1993).

Zamknięty umysł – teoria dogmatyzmu

Badania Adorno i jego współpracowników zainspirowały Rokeacha (1960), który stworzył teorię dogmatyzmu. Skrytykował fakt, że klasyczne ujęcia autorytaryzmu utożsamiały go z prawicowymi poglądami społeczno-politycznymi. Jego zarzut dotyczył tego, że skala F odnosiła się głównie do dyskryminacji rasowej (Żydów, Afroamerykanów oraz obcokrajowców) i hierarchizacji relacji społecznych. Zdaniem Rokeacha można jednocześnie nie mieć uprzedzeń rasowych i być nietolerancyjnym wobec osób o odmiennych przekonaniach. W swych badaniach jako punkt wyjścia przyjął wynik badań zespołu Adorno, że osoby o wysokim natężeniu uprzedzeń rasowych i autorytaryzmie charakteryzowały się sztywnością procesów poznawczych. Rokeach przeprowadził badania nad formalnymi cechami myślenia. Dokonał bardzo ważnego rozróżnienia, wyodrębniając system przekonań przyjmowanych – *the belief system*; i system przekonań odrzucanych – *the unbelief system*. Systemy te pozwalają na ustalenie relacji pomiędzy poglądami politycznymi jednostki, a autorytaryzmem. Zasadniczą tezą pracy Rokeacha jest to, że dogmatyczna organizacja przekonań pełni psychologiczną funkcję redukcji lęku. Jest to system przekonań, w które jednostka wierzy, bądź nie; które uznaje za prawdziwe, a które za fałszywe. Dotyczą one zarówno sfery osobistej jak i społecznej, ideologicznej. Te ostatnie mają swoje źródło w otoczeniu. Oprócz tego jednostka posiada system przekonań pierwotnych, indywidualnych, które są preideologiczne. Kształtują się one wcześniej i, w przeciwieństwie do ideologicznych, składają się na osobowość jednostki. Ich treść jest bardzo ściśle związana z systemem poznawczym. Zgodnie z założeniem Rokeacha, te dwa systemy stanowią continuum. Rokeach zaproponował dwa przeciwstawne typy funkcjonalne, mające swe źródło w systemie poznawczym: umysł otwarty i zamknięty, czyli dogmatyczny – *the open and closed mind*. Zarówno otwarty jak i zamknięty umysł to skrajne punkty tego samego continuum; dogmatyczność umysłu więc jest stopniowalna. Nie pozwala to na podział ludzi na dogmatycznych i niedogmatycznych. Można wskazywać jedynie różnice w natężeniu tej cechy. Rokeach proponuje stosowanie pojęcia „dogmatyzm” w odniesieniu do zamkniętego umysłu. Często używa określeń typu: nisko dogmatyczny vs. wysoce do-

gmaticzny zamiast określić: otwarty vs. zamknięty typ umysłu (por. Rokeach, 1960; s. 5). Umysł otwarty charakteryzuje osoby, które określamy jako przejawiające cechy pragmatyczne. Przejawianie cech fundamentalistycznych typowe jest dla jednostek dogmatycznych, posiadających umysł zamknięty. Ten typ umysłowości jest wersją umysłowości autorytarnej. Dogmatyczność umysłu może być analizowana w oparciu o trzy dymensje:

- akceptacja informacji o przekonaniach dotyczących nierealności (system przekonań przyjmowanych lub odrzucanych,
- przekonania podstawowe (region centralny),
- perspektywa czasowa.

Dogmatyzm jest systemem przekonań człowieka, który jest określony na wymiarze: zamkniętość – wysoki poziom dogmatyzmu; otwartość – niski poziom dogmatyzmu.

Tabela 1. Charakterystyka umysłu otwartego i zamkniętego, czyli nisko dogmatycznego vs. wysoce dogmatycznego według Milтона Rokeacha. (cyt. za: Rokeach, 1960; s. 55–56).

Charakterystyka umysłu nisko dogmatycznego vs. wysoce dogmatycznego czyli otwartego i zamkniętego	
umysł nisko dogmatyczny czyli umysł otwarty	umysł wysoce dogmatyczny czyli umysł zamknięty
Akceptacja informacji o przekonaniach dotyczących nierealności (system przekonań odrzucanych) jest relatywnie...	
niska	wysoka
...w każdym punkcie continuum	
Charakterystyczna jest...	
komunikacja wewnątrz	izolacja pomiędzy
...systemem przekonań, w które jednostka wierzy i uważa za realne i tymi uznawanymi za nierealne, w które jednostka nie wierzy	
Występuje relatywnie...	
mała	duża
sprzeczność w stopniu rozróżniania przekonań uważanych za realne i nierealne	
Występuje relatywnie...	
wysoka	niska
...różnica pomiędzy systemem przekonań, które jednostka uznaje za mało realne i w które nie wierzy.	
Specyficzna zawartość podstawowych, prymitywnych przekonań (region centralny) jest efektem świata, w którym jednostka żyje, sytuacji, które oceniane są jako:	
przyjazne	zagrożające

Formalna zawartość przekonań o autorytecie i ludzi posiadających autorytet jest efektem przekonania, że...	
autorytet nie jest absolutny i ludzie nie są oceniani (o ile są)	autorytet jest absolutny i ludzie są akceptowani
...w odniesieniu do zgodzania się lub nie z tymi autorytetami.	
Struktura przekonań o realności i nierealności – system przekonań przyjmowanych – odrzucanych uświadamiany jest jako pochodzący od autorytetu i jako substruktura jest w...	
relatywnej komunikacji z innymi	relatywnej izolacji z innymi
Jest to typ umysłu, w którym perspektywa czasowa jest...	
relatywnie szeroka	relatywnie wąska, zorientowana na przyszłość

Pierwsza dymensja dotyczy systemu przekonań odrzucanych. Właściwe jednostce przekonania określające rzeczywistość mogą zostać przez nią odrzucone, pomimo iż do chwili odrzucenia jednostka uznawała je za prawdziwe.

Umysł otwarty – *the opened mind* – charakteryzuje się słabym natężeniem odrzuceniem informacji dotyczących przekonań odrzucanych. Ponadto typowa dla tego umysłu jest komunikacja wewnątrz systemu przekonań, w które jednostka wierzy i uważa za realne. Różnica pomiędzy systemem przekonań, które są według jednostki mało realne i w które nie wierzy, jest relatywnie wysoka. Specyficzna zawartość podstawowych przekonań o otaczającej rzeczywistości jest efektem oceniania tej rzeczywistości, jako przyjaznej i pozytywnej. Struktura przekonań odrzucanych lub przyjmowanych jest uświadamiana jako pochodząca od autorytetu i – jako substruktura – pozostaje w relatywnej komunikacji z innymi strukturami umysłowymi. Jest to typ umysłu, w którym perspektywa czasowa jest relatywnie szeroka.

Przeciwnieństwem umysłu otwartego jest typ umysłowości, określanej przez Miltona Rokeycha jako umysł zamknięty – *the closed mind*. Dla tego typu umysłowości wielkość odrzucenia informacji dotyczących przekonań o nierealności jest wysoka. Typowa jest również izolacja pomiędzy systemem przekonań, w które jednostka wierzy i uważa za realne i tymi, które uważa za nierealne. Podczas rozróżniania tego, co jest realne, a co realne nie jest, występuje duża sprzeczność. Różnica pomiędzy systemem przekonań, które jednostka uznaje za mało realne i w które nie wierzy jest stosunkowo niska.

Podstawowe przekonania o otaczającej rzeczywistości, będące wynikiem doświadczeń i postrzegania świata, w którym jednostka żyje, są oceniane jako negatywne i zagrażające. Autorytet jest autorytetem absolutnym. Jednostki są oceniane i akceptowane w zależności czy zgadzają się z nim, czy też nie. Konsekwencją odrzucania nie aprobowanych poglądów może być izolowanie systemów przekonań przez osobę

o wysokim poziomie dogmatyzmu, akcentowanie przez nią różnic i minimalizowanie podobieństw. Katolicy i komuniści utrzymują na przykład, że ich poglądy nie mają ze sobą nic wspólnego. Wraz ze spadkiem poziomu dogmatyzmu, jednostka jest skłonna zauważyć spójność i podobieństwo tych poglądów. Dysproporcje systemów przekonań aprobowanych i nie aprobowanych przejawiające się w tym, że przekonania aprobowane tworzą system bardziej złożony i bogatszy, jest większa u osób dogmatycznych. Przekonania nie aprobowane są wewnętrznie zubożone. Osoby o mniejszym poziomie dogmatyzmu posiadają większą wiedzę o poglądach odrzuconych. Większa jest też różnica pomiędzy nimi, a poglądami aprobowanymi.

Drugi wymiar dotyczy zróżnicowania przekonań jednostki pod względem centralności-peryferyczności. Przekonania centralne są przekonaniem pierwotnymi i wywodzą się z wczesnodziecięcych doznań zmysłowych oraz uczuć doświadczonych w kontakcie z rodzicami. Są to spostrzeżenia o fizycznych właściwościach świata zewnętrznego: dotyczą one także kształtowania się poglądów o istniejących zagrożeniach, autorytetach mogących nagradzać, bądź karać. Traktują one również o przekonaniach dotyczących przyszłości, postrzeganej jako bezpieczna, bądź nie. Osoby wysoce dogmatyczne postrzegają świat jako zagrażający, człowieka – jako byt samotny, wyalienowany i bezradny. Świat jest nieprzyjazny, przyszłość stanowi niewiadomą. By poczuć się silną, osoba taka identyfikuje się z autorytetem. Osoby o niskim poziomie dogmatyzmu patrzą ufnie w przyszłość, świat wydaje się im przyjazny. Peryferyczne oraz pośrednie przekonania mają swe źródło w przekonaniach centralnych. Koncentrują się wokół pozytywnych i negatywnych autorytetów, będących źródłem informacji o świecie i o procesach w nim zachodzących. Dla osób o wysokim dogmatyzmie autorytet jest źródłem wiedzy niepodważalnej. Nie jest to wiedza kwestionowana. Absolutyzowanie autorytetu prowadzi do ekstremalizacji przekonań. Osoby, które zgadzają się z autorytetem jednostki są akceptowane, brak zgody jest jednoznaczny z odrzuceniem. Osoby o otwartej osobowości pojmują autorytet racjonalnie. Potrafią oddzielić poglądy od człowieka, który je głosi.

Perspektywa czasowa rozpatrywana jest przez Rokeacha jako wąska lub szeroka. Szeroka perspektywa polega na spostrzeganiu ciągłości, relacji pomiędzy wydarzeniami w czasie, wąska natomiast obejmuje tylko jedną perspektywę. Dane zdarzenie rozpatrywane jest wyłącznie jako przeszłe, przyszłe lub to, które dzieje się teraz.

Omówione koncepcje autorytaryzmu Adorno i jego współpracowników (Adorno i in., 1950) oraz koncepcja dogmatyzmu Rokeacha (1960) skłaniają ku następującym konkluzjom. Adorno, zgodnie z psychoanalitycznym podejściem, uważał, że autorytaryzm jest obroną przed lękiem, który ma swoje źródło w dzieciństwie. Powstaje on w wyniku tego, że dziecko nie może wyrazić swych negatywnych odczuć wobec rodziców, ponieważ boi się, że zostanie ukarane lub odrzucone. Rokeach twierdził, że dogmatyzm jest reakcją na lęk (sposobem jego redukcji) aktualny wywołany bieżącą sytuacją. Te dwa elementy tworzą czynnik (wyznaczany przez test MMPI) określający skłonność do odrzucenia siebie i tendencji paranoicznych (por.

Jakubowska, 1999). Silne skojarzenie dogmatyzmu z lękiem stanowić może poznawczą obronę przed nim⁶.

Koncepcja Rokeacha odnosi się do systemu poznawczego człowieka. Dogmatyzm jest sposobem postrzegania i interpretowania rzeczywistości silnie skorelowanym ze skalą F, która mierzy syndrom cech osobowości i ideologie prawicowe. Skala dogmatyczności składa się ze stwierdzeń wolnych od treści ideologicznych. Źródła dogmatyzmu, podobnie jak autorytaryzmu, szukać należy w dzieciństwie. Umysł dogmatyczny kształtuje się w trakcie procesu socjalizacji, dokonującego się w środowisku zamkniętym. Rygorystyczne wychowanie wyzwala lęki.

Pomimo tego, że Adorno ze współpracownikami odnosił się jedynie do ideologii prawicowych, zarówno psychoanalityczna koncepcja autorytaryzmu jak i poznawcze ujęcie dogmatyzmu pozwalają na stwierdzenie istnienia cech osobowości, zarówno prawicowych jak i lewicowych, które sprzyjają antydemokratycznym ideologiom oraz takich, które powodują, że jednostka opowiada się za ideologiami demokratycznymi.

Polaryzacja afektywna

Nurt badań nad osobowością określoną jako lewicowa i prawicowa (*left – right personality*) zapoczątkowany został na przełomie lat 50. i 60. ubiegłego stulecia przez Silvana Tomkinsa (cyt. za: Jakubowska, 1999). Podstawą koncepcji Tomkinsa, zwanej początkowo teorią rezonansu idio – afektywnego, później teorią polaryzacji, było założenie, że jeżeli ideologię traktować jako zorganizowany system idei mówiących o człowieku, to jest to system spolaryzowany. Spolaryzowaną ideologię, niezależnie od dziedziny, jaką opisuje, można według Tomkinsa opisać jako lewicową bądź prawicową.

Ideologie lewicowe akceptują człowieka takim, jakim jest. Stanowi on największą wartość we Wszechświecie. Jest istotą niematerialną, bo jest zależny od procesów psychicznych; w przeciwieństwie do świata, który jest materialny. Podstawowy cel ideologii lewicowej polega na spełnieniu pragnień jednostkowych – określenia swej tożsamości, dążenia do miłości, prawdy. Jednostka jest twórcza, zdolna do samorealizacji.

Ideologie prawicowe przypisują największą wartość nie człowiekowi, lecz regułom normatywnym. Gdyby nie istniały, egoistyczna natura człowieka doprowadziłaby do załamania się ładu społecznego. Charakterystyczne cechy ideologii lewicowych, takie jak poszukiwanie nowości, ryzyka czy mistycyzm, są z punktu widzenia ideologii prawicowych realnym zagrożeniem. Najważniejszym celem człowieka

⁶ Większa ilość badanych o wyższym poziomie dogmatyzmu, w porównaniu z osobami o niskim poziomie, przejawiała symptomy nerwicowe w dzieciństwie: ssanie kciuka, obgryzanie paznokci, zaburzenia snu, niepohamowane wybuchy gniewu, moczenie nocne (por. Jakubowska, 1999; s. 59).

– według nich – nie powinien być rozwój jego indywidualności i maksymalizacja potrzeb, lecz rozwijanie norm moralnych. Ideologie prawicowe nie przewidują miejsca na słabość człowieka. Pomagać potrzebującym należy poprzez stworzenie warunków, aby mogli sobie pomóc sami.

Wybór ideologii prawicowej bądź lewicowej zdeterminowany jest doświadczeniami wczesnego dzieciństwa, kiedy to wytwarza się negatywny lub pozytywny skrypt afektywny: *idio – affective postures*. Skrypt definiowany jest przez Tomkinsa jako stała tendencja wzbudzania i przeżywania uczuć dodatnich lub ujemnych. Skrypty wyznaczają reakcje emocjonalne człowieka na rzeczywistość społeczną. Skrypty pozytywne powodują czyste przeżywanie emocji pozytywnych, a negatywne – emocji negatywnych. Osoby o silniej wykształconym skrypcie negatywnym posiadają większą kontrolę nad własnymi emocjami. Jednostki takie odczuwają niepokój w obecności innych ludzi i częściej niż jednostki o rozwiniętym skrypcie pozytywnym, oczekują agresji ze strony innych osób (por. Stone, 1986). Carlson i Levy (1970) stwierdzili ponadto, że osoby o silniejszym skrypcie negatywnym zachowują dystans w kontaktach społecznych. Preferowane przez nie wartości to: silna wola, zaradność i kompetencja. Jednostki takie preferują nauki ścisłe i zadania nie wymagające współpracy z innymi. Tomkins uważa, że wykształcenie się skryptów afektywnych: pozytywnych bądź negatywnych, będących podstawą orientacji lewicowej lub prawicowej, to wynik odmiennych stylów wychowania, zwanych przez niego socjalizacją humanistyczną i socjalizacją normatywną. Socjalizacja humanistyczna prowadzi do wykształcenia skryptu pozytywnego. Wychowanie takie polega na uwzględnieniu potrzeb dziecka; potrzeby i uczucia są wyrażane otwarcie. Socjalizacja normatywna polega na wychowaniu dziecka zgodnie z normami społecznymi, tak by było posłuszne wobec autorytetów zewnętrznych. Styl wychowania zawierający jednocześnie elementy stylu humanistycznego i normatywnego, określany jest przez Tomkinsa jako *styl centrowy*. Styl ten charakteryzuje się brakiem dominacji afektu pozytywnego czy negatywnego.

Ideologie polityczne wywołują afekt. Gdy skrypt afektywny, wartości rodzicielskie i społeczne są spójne, przyjęcie określonej ideologii następuje szybko i nie obserwuje się u jednostki konfliktów psychologicznych. Brak zgodności powoduje, że jednostka dokonując wyboru poglądów politycznych, przeżywa stan ambiwalencji, jej poglądy są chwiejne i łatwo je zmienić. Tomkins uważa, że geneza tej różnicy tkwi we wczesnym dzieciństwie. Z kolei badania Stone’a (1986) czy Eysencka (1954, 1996) wskazują, że różnice w preferowanej orientacji politycznej mogą mieć podłoże biologiczne.

Problematyka afektu w preferencjach politycznych stanowiła przedmiot badań przeprowadzonych dwadzieścia lat później przez Searsa (Kinder, Sears, 1981; Sears, Kinder, 1985; Jakubowska, 1999; Mandrosz, 1999). Sears jest twórcą koncepcji symbolizmu politycznego, który zakłada, że drogą warunkowania u jednostki wytwarzają się trwałe reakcje emocjonalne na określone symbole polityczne. Symbole

polityczne związane są z ideologią. Skojarzony afekt generuje postawy i zachowania. Symbole polityczne, takie jak przedmioty, postacie polityczne, słowa, organizacje, zdarzenia polityczne, wzbudzają emocje pozytywne lub negatywne. Przykładem takich symboli jest np.: zimna wojna, wojna w Wietnamie, amerykańska flaga, czerwona gwiazda, Lech Wałęsa czy też zburzenie Muru Berlińskiego.

Koncepcja symbolizmu politycznego zakłada, że jednostka reaguje afektywnie na dany symbol polityczny wskutek uprzedniego warunkowania klasycznego. Reakcja ta jest niezależna od aktualnie dostępnych informacji. Postawa polityczna w stosunku do znanych symboli politycznych organizuje sposób percepcji rzeczywistości. Zdaniem autora koncepcji tłumaczy, dlaczego jednostki są odporne na zmiany. Sears wskazuje jednak na fakt, że takie symboliczne przetwarzanie może prowadzić do racjonalnego zachowania.

Przykładem ideologii symbolicznej jest tzw. rasizm symboliczny (Kinder, Sears, 1981; Sears, Kinder, 1985; Mandrosz, 1999). Różni się on od rasizmu tradycyjnego, bezpośrednio uzewnętrznianego tym, że składa się z nieprzychylnych postaw afektywnych wobec Afroamerykanów i z tradycyjnych bądź konserwatywnych wartości. Ta interpretacja rasizmu została poddana krytyce przez Tetlocka (1994), który uważa ją za zbyt uproszczenie. Spowodowane jest ono metodą badawczą, którą posługiwali się Sears i Kinder, a której konsekwencją są przekłamania i nadmierne uproszczenia. Spowodowane jest to przenoszeniem własnych wartości na wnioski z badań, co Tetlock nazywa wręcz „naukowym piekłem”. Teoria symbolicznego rasizmu pozwala bowiem na nazwanie rasistą kogoś, kto ze względów czysto ideologicznych sprzeciwia się na przykład dowozowi czarnych dzieci do szkół w dzielnicach, w których mieszkają biali.

Syndrom umysłowości twardej – miękkiej

Zdaniem Hansa J. Eysencka warunkiem koniecznym wzbudzenia zachowań politycznych jest wykształcenie postawy społeczno – politycznej wobec określonego zjawiska. Postawa traktowana jest jak neutralny nawyk reagowania na określone zjawisko. Swą koncepcję opisał po raz pierwszy w roku 1954, w pracy „*The psychology of politics*” (Eysenck, Eysenck, 1996; Jakubowska, 1999). Eysenck – na podstawie badań empirycznych – uznał, że postawy społeczno – polityczne można opisać na dwóch niezależnych wymiarach: radykalizmu – konserwatyizmu, oraz osobowości twardej – osobowości miękkiej. Wymiary te sformułował dzięki zastosowaniu Kwestionariusza Postaw Społecznych. Analiza czynnikowa doprowadziła do wyodrębnienia dwóch czynników: czynnika R (*radicalism*) i czynnika T (*tough – tender mindedness*). Czynniki R scharakteryzowany jest na wymiarze radykalizm – konserwatyzm. Odnosi się on do ideologii politycznych. Konserwatyzm w tym ujęciu oznacza aprobującą postawę wobec patriotyzmu i wyznaczania surowych kar

za przestępstwa oraz religijność i wiarę w nieuchronność wojen. Radykalizm – przeciwny biegun tego wymiaru – oznacza popieranie komunizmu, pacyfizm, zgodę na aborcję, ułatwienia rozwodowe, wolność seksualną. Czynniki T scharakteryzowany jest na wymiarze osobowości twarda – miękka i odnosi się do cech osobowościowych, przejawiających się w postawach politycznych typu konserwatyzm – radykalizm. Osobowość miękka związana jest z koncentracją na kwestiach etycznych (normatywnych) i teoretycznych. Preferowane są te doktryny, które ograniczają seksualizm, agresję, wojnę, prześladowania. Osobowość twarda skojarzona jest z agresją, seksualizmem, popieraniem wojen, rasizmem, łatwymi rozwodami, antykoncepcją i legalizacją aborcji.

Na tej podstawie Eysenck wyróżnił typy mentalne ludzi:

- 1 – radykalistów o osobowości miękkiej
- 2 – radykalistów o osobowości twardej
- 3 – konserwatystów o osobowości miękkiej
- 4 – konserwatystów o osobowości twardej

Te cztery typy różnią się preferencjami politycznymi oraz systemem wartości, cechami afektu i myślenia.

Tabela 2. Cztery typy osobowości wyróżnionej przez Eysencka (por. Eysenck, Eysenck, 1996; Jakubowska, 1999).

	TWARDA	MIĘKKA
KONSERWATYZM	preferencja wartości ekonomicznych i politycznych: zainteresowanie w praktycznym działaniu w sferze biznesu, produkcji i marketingu nastawienie na gromadzenie dóbr materialnych, władzę podstawowe motywy działania to współzawodnictwo i walka	akcentowanie wartości ascetycznych i społecznych, przykładanie dużej wagi do harmonii, symetrii, gracji działalność filantropijna, altruistyczna
RADYKALIZM	preferencja wartości teoretycznych (spekulacje myślowe oparte na wiedzy i faktach)	znaczenie wartości religijnych: przykładanie wagi do przeżyć mistycznych

Osoby o umysłowości twardej przejawiają wyższy poziom agresywności i skłonności do dominowania w relacjach społecznych niż osoby o umysłowości miękkiej. Względnie stałe cechy emocjonalności predysponować mogą do wyboru określonych partii politycznych – partii małych i nieznaczących. Gdy partia jest bardziej dominująca powodem do uczestnictwa w nich mogą być korzyści osobiste w postaci konkretnych stanowisk i dostępu do uczestnictwa w procesie sprawowania władzy. Osoby o umysłowości twardej odznaczają się również wyższym stopniem sztywności i nietolerancją na dwuznaczności, niż ludzie o umysłowości miękkiej. Ich cechą

jest też większa konkretność myślenia. Eysenck uważa, że określony typ umysłowości i postawy społeczno – politycznej kształtuje się pod wpływem uczenia się i zależy od czynników genetycznych. Jego zdaniem kształtowanie się postaw najlepiej wyjaśniają teorie uczenia się hedonistycznego, według których utrwalane są nawyki, będące źródłem gratyfikacji zewnętrznych i wewnętrznych. Syndrom osobowości twardej i miękkiej rozwija się pod wpływem kar i nagród oraz mechanizmów asocjacyjnych. Za tymi tezami mają przemawiać badania Eysencka wykazujące, że u kobiet przeważa osobowość miękka, a u mężczyzn – twarda. Wyższe natężenie cech osobowości miękkiej u osób z angielskiej klasy średniej, aniżeli u robotników, Eysenck tłumaczy odmiennym procesem socjalizacji. O uczeniu się decydują ponadto dziedziczne właściwości osobowościowe, takie jak ekstrawersja i introwersja. Umysłowość twarda, w obrębie postaw społeczno – politycznych, związana jest z cechami ekstrawertywnymi, a miękka z introwertywnymi. Ekstrawertycy wolniej ulegają naciskom społecznym, co powoduje, że są mniej zsocjalizowani niż introwertycy⁷. W postawach społeczno – politycznych ekstrawersja związana jest z preferencją ideologii przyzwalających na hedonistyczne zachowania rozładowujące agresję i seksualność. Introwersja powoduje wybór ideologii normatywnych.

Podsumowanie

Celem tego artykułu była krótka prezentacja psychologicznych koncepcji wyjaśniających wyznaczniki preferencji politycznych. Koncepcja osobowości autorytarnej, która zapoczątkowała ten nurt badań, narodziła się w latach trzydziestych ubiegłego stulecia w Niemczech i była niewątpliwie odpowiedzią na ówczesną sytuację społeczno-polityczną w tym kraju. Zarówno psychoanalityczna koncepcja autorytaryzmu jak i poznawcze ujęcie dogmatyzmu według Rokeacha, czy też koncepcje wywodzące się z nurtu badań nad osobowością lewicową lub prawicową, pozwalają na stwierdzenie istnienia cech osobowości, które sprzyjają antydemokratycznym ideologiom oraz takich, które powodują, że jednostka opowiada się za ideologiami demokratycznymi.

W świetle przedstawionych koncepcji można stwierdzić, że dany typ osobowości determinuje posiadanie takiej określonej orientacji politycznej. Konstrukcja poznawcza oraz posiadany przez nią sposób funkcjonowania poznawczego wpływa na wybór orientacji politycznej.

Sposób spostrzegania i organizowania wiedzy o rzeczywistości może być liberalny albo konserwatywny. Proces zachodzenia na siebie funkcjonowania poznawczego jednostki i ideologii Skitka i Tetlock (1993) określają jako rezonans. Przejawem rezonansu jest po pierwsze konserwatywny poznawczy, który łączy się z poparciem

⁷ Zdaniem Barroka introwertycy są bardziej konformistyczni niż ekstrawertycy (Eysenck, 1954).

dla tradycyjnych struktur i anty-egalitarymem. Konserwatyzm poznawczy charakteryzuje się również dogmatyzmem, autorytaryzmem i nietolerancją na wieloznaczność. Drugi rodzaj rezonansu to rezonans humanistyczny, który stanowi kombinację liberalnej orientacji politycznej, egalitarnego humanizmu. Typowy jest on dla osób, które osiągnęły poziom rozwoju moralnego określanego w teorii Kohlberga jako pryncypialny⁸ (por. Skitka, Tetlock, 1993).

Konsekwencją liberalnego lub konserwatywnego sposobu funkcjonowania poznawczego są określone poglądy polityczne. Jednostka funkcjonująca pod względem poznawczym w sposób liberalny lub konserwatywny może, ale nie musi, posiadać jakiegokolwiek poglądy polityczne; może być zapalonym działaczem partii, „Y”, bądź w ogóle nie interesować się polityką.

Bibliografia

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D. J., Sanford, R. N. (1950). *The Authoritarian Personality*. New York: The Norton Library.
- Altemeyer, B. (1981). *Right – Wing Authoritarianism*. Wimepeg: University of Manitoba Press.
- Aronson, E. (2001). *Człowiek – istota społeczna*. Warszawa: PWN
- Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M. (1997). *Psychologia społeczna. Serce i umysł*. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo s.c.
- Carlson, R., Levy, N. (1970). Self, values, and affects: Derivations from Tomkins' polarity theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 16, 338–345.
- Doty, R. M., Peterson, B. E., Winter, D.G. (1991). Threat and Authoritarianism in the United States, 1978–1987. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 629–640.
- Eysenck, H. J. (1954). *The psychology of politics*. London: Routledge & Kegan Paul LTD.
- Eysenck, H. J. (1956). The psychology of politics and the personality similarities between fascists and communists. *Psychological Bulletin*, 53, 6: 431–438.
- Eysenck, H. J., Eysenck M (1996). *Podpatrywanie umysłu*. Gdańsk: GWP.
- Feather, N. T. (1996). Reactions to Penalties for an Offense in Relation to Authoritarianism, Values, Perceived Responsibility, Perceived Seriousness, and Deservingness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 571–587.
- Feather, N. T. (1993). Authoritarianism and Attitudes High Achievers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 152–164.
- Fromm, E. (1966). *Ucieczka od wolności*. Warszawa: PIW
- Gabennesh, H. (1972). Authoritarianism as world view. *American Journal of Sociology*, 77, 5.
- Hoffman, M. (1991). *Moral Development*. [w:] Kurtines, W., Gewirtz, J. (1991) *Handbook of Moral*

⁸ Stadium pryncypialne („principled”) jest szóstym stadium rozwoju moralnego w teorii Kohlberga. W tym stadium jednostka posługuje się uniwersalnymi zasadami etycznymi (por. Hoffman, 1991).

- Behavior and Development. Volume 1: Theory. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum
- Jakubowska, U. (1999). Preferencje polityczne. Psychologiczne teorie i badania. Warszawa: Wyd. Instytutu Psychologii PAN.
- Kinder, D. R., Sears, D. O. (1981). Prejudice and politics: Symbolic racism versus racial threats to the good life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40, 414–431.
- Koralewicz, J. (1987). Autorytaryzm, lęk, konformizm. Analiza społeczeństwa polskiego końca lat 70. Wrocław: Ossolineum.
- Koralewicz, J. (1990). Autorytaryzm a poglądy polityczne Polaków. [w:] Reykowski, J., Skarżyńska, K., Ziółkowski, M. (red.) *Orientacje społeczne jako element mentalności*. Poznań: Wydawnictwo NAKOM.
- Korzeniowski, K. (1999a). Autorytaryzm i jego psychopolityczne konsekwencje. [w:] Skarżyńska, K. (red.) (1999). *Psychologia polityczna*. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo s.c.
- Lewicka, M. Wojciszke, B. (2002). Wiedza jednostki i sądy o świecie społecznym. [w:] (red.) Strelau, J. *Psychologia. Podręcznik akademicki. Tom 3, Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*. Gdańsk: GWP.
- Lipset, S.M. (1960). Working-class authoritarianism, [w:] (red.) Lipset, S. M. *Political man*. New York, Doubleday and Co.
- Mandrosz, J. (1999). Czynniki ograniczające racjonalność poglądów i zachowań politycznych. [w:] Skarżyńska, K. (red.) (1999). *Psychologia polityczna*. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo s.c.
- Miller, J., Słomczyński, K. M., Schoenberg, R.J. (1981). Assessing comparability of measurement in crossnational research; authoritarian conservatism in different sociocultural setting. *Social Psychology Quarterly*, 44 nr 3.
- Peterson, B. E., Smirles, K. A., Wentworth, P. A. (1997). Generativity and Authoritarianism: Implications for Personality, Political Involvement, and Parenting. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 1202–1216.
- Rokeach, M. (1960). *The Open and Closed Mind*. New York: Basic Books, Inc.
- Sears, D. O., Kinder, D. R. (1985). White's opposition to busing: On conceptualizing and operationalizing group conflict. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 1141–1147.
- Skitka, L., Tetlock, P. (1993). Providing Public Assistance: Cognitive and Motivational Process Underlying Liberal and Conservative Policy Preferences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 1205–1223.
- Skarżyńska, K. (red.) (1999). *Psychologia polityczna*. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo s.c.
- Smith, M. (1997). The Authoritarian Personality: A Re-Review 46 Years Later. *Political Psychology*, Vol. 18, nr 1, 159–163.
- Stone, W. F. (1986). Personality and ideology: Empirical support for Tomkins' Polarity Theory. *Political Psychology*, 4: 689–708.
- Strelau, J. (2000). Osobowość jako zespół cech. [w:] (red.) Strelau, J. *Psychologia. Podręcznik akademicki. Tom 2, Psychologia ogólna*. Gdańsk: GWP.
- Tetlock, P. E. (1994). Political psychology or politicized psychology: Is the road to scientific hell paved with good moral intentions? *Political Psychology*, 15, 509–529.